

la grafia d'aquesta forma de datiu i la de *qui* (relatiu subjecte o pronom): «--- bon cristià, *qui* ---» (3r13), *aquells qui* (3r20). D'altra banda, no manquen exemples més antics d'*a qui*: escrit *ad qui* en escrit de 1035-1076 (Russell-Gebbett, p. 64.4, 15), *a qui* en un de 1043-1098 (p. 66.10); en un altre 1080-1095 hom escriu *a chuit* (74.21). No hi ha manera de dir com hom pronunciava aquestes darreres formes antigues, si amb *ku-* o com *ki*, però en tot cas el descendent *kui* de cui molt probablement fou reemplaçat per *qui* ja en el S. XIII.

La construcció de *qui* fou usat, ultra el seu valor normal (com en *l'home de qui parlem*), com a pronom relatiu possessiu equivalent al ll. *cujus* (cast. *cuyo*), que no va deixar descendència en català: «e vench ab nós En R. Folch --- e un cavaller nostre, *de qui* no-ns membra lo nom» (Jaume I, cap. 33, r, 88), «vós, cavaller strenu --- sou una encesa falla, a la claredat *de qui* les leges ombres y defalts de les armes --- prenen esmena» (text de c. 1480, en *NCL. LVII*, 177.17). La llengua literària antiga emprava a més la construcció *el ... del qual* amb el mateix valor i tots sabem que aquesta va ser la que fou adoptada per la llengua literària moderna (veg. s. v. *qual*). En textos antics es troben exemples encara d'una altra solució, a base de *que* simple: «Era hun monestir *que* los frares no tenien la regla», llegim en la *Quaresma* de StVicentF (p. 101.139), on el sentit és «els frares del qual»; un altre exemple en escrit de 1242: «Forçad e irat pregé a-n G. de Peralava *que* los òmens m'avien tolt la un ---» (Russell-Gebbett, 99.29), on hem d'entendre «els homes del quals». Es tracta d'una solució popular d'aquesta idea que encara és viva en la llengua popular del nostre temps: són usuals les frases com *l'home que els fills* o *una sala que les finestres donen a la plaça* (Fabra, *Gràm.* 1912, p. 201; a més, la seva nota en *Conv. Filol.*, ed. Barcino, § 96).

Què,¹⁹ per la seva banda, en el llenguatge antic tenia ús més ample que ara com a pronom neutre amb valor de 'la qual cosa'. S'usava sobretot en les combinacions de *per què* en sentit de 'per la qual cosa, per això' i de *què* 'de la qual cosa' (amb variant *cosa de què* id.): «él no dejunà gens per zo que él agés peccad feit, *per què* él degés fer penitència» (*Hom. d'Org.*, 5v21); «e si -ls mals se havien a esmenar, nós no us ho porfem esmenar ---, *per què* mester hi a mercè» (Jaume I, *Cròn.*, cap. 33, r, 88; un altre exemple en cap. 25, r, 66); «aquells que fugien o s'amagaven per mates, e se n'entraven per la illa e els sards los trobaven, no en lleixaven un a vida; *per què* tots morien» (Muntaner, *Cròn.*, cap. 275, VIII, 26.29); «Boeci --- recompta Lucreci, lo qual era nodrit en vicis de la gola, e ab vil<s> fembres, --- per les quals coses comès crim *per què* fos sentenciat a mort» (Eiximenis, *Dones*, cap. 15, r, 30); «D'altra part, vos diré *cosa de què* us meravellarets» (Muntaner, cap. 29, r, 68.35); «E volc que les mullers d'aquells cristians qui en la batalla moriren --- haguessen així bona part del guany com aquells que n'escaparen, *de què* foren tuit molt alegres e pagats» (ib., cap. 20, r, 52.23); «E aquest

hom dormint estave tremolant, e Déus dix-li: —*Redde rationem villicationis tue; de què* se espantà e-s despetrà ab terror» (StVicentF, *Sermons* III, 12.33). En una lletra de 1378 escrita a la cort del rei hom diu «Entès havem l'accident de febre que havets haüt; *de què* havem haüt gran despler» (citat per Fabra, *Conv. Filol.*, ed. Barcino, § 102, II, 43), i en una altra lletra l'infant Joan (1382) deia: «--- pregant-vos, car frare, que tota vegada que en avinent ho hajats, nos scrivets de vostre sanitat e bon stament, com serà *cosa de què* haurem sobiran plaer» (ib., p. 42). Fabra en l'esmentat lloc proposava la restauració d'aquest relatiu neutre en la llengua literària, i evidentment amb aquesta finalitat inclou aquesta construcció en el *Dicc. Gen.*, s. v. *què*, amb l'exemple: «Han estat rebuts amb un gran entusiasme; *de què* estan molt contents», i la dóna com a alternativa de *la qual cosa* en *Gram.* 1956, § 123.

Què, pronom neutre, tenia, a més a més, ús extens en la construcció tipus *haver què fer* (dir etc.): doc. de 1257-69 de Cardós «si per aventura s'esdevenie re que vós no'ns n'agusez (=haguéssiu) *que dir*» (Pujol, *DocsVgUrg.*, 18.8); Muntaner «E la batalla fo així cruel e fellona, que tuit *havien assats què fer*» (*Cròn.*, cap. 172, v, 41.22); Jaume I «el castell era establí per gran establiment de cavallers e d'òmens de peu, e que y *havien què menjar* de ço que trobaven en la vila bé per 1 any» (*Cròn.*, cap. 27, r, 74); StVicentF «Los evangelistes, qui dien que a hom no *fallirà què mengar*, si servim a Déu» (*Sermons* III, 102.21), «Car lo ocell, si no hix del loch on jau e no vola, no *haurà què mengar*; mas après que ha dada la laor a Déu, vole e trobe *què mengar*» (ib., 103.3), i notem a més *tenir què menjar*: «Los ocells dien de nit matines --- E dites matines volarà, e tantost trobarà e *tindrà què mengar*» (ib., 102.34), expressió que apareix encara en el S. XVII.²⁰ En un altre passatge StVicentF empra *haver què viure*: «Diu que [Sent Lorenç] se n'anà a hun spital e demanà si havie prou roba e si *havien què viure*; e si dehien que no, donava'ls mil florins» (ib., 68.12), però aquesta construcció fou treta, segons sembla, de *haver ab què viure* que el Sant usa en realitat en altres passatges: «mas ara treballaré a guanyar ab *què viva* quan sia vell, e llavors, quan *tindrè ab què viure* e ja no poré treballar, hoiré missa» (ib., 41.10), «--- Déus li darà *ab què viure*» (ib., 103.13). En una carta personal del S. xv, escrita a València, una dona diu: «car veig-me despullada e no *he què calçar ne vestir*» (*Epist. segle XV, NCL.*, 30.15). No cal dir que són resultats normals d'aquesta construcció els compostos substantius com *queviures*, *quejer*, *quemengar* (veg. infra els compostos), que foren produïts per la pèrdua de l'accent que orroria per l'ús freqüent d'aquestes combinacions; notem que la pèrdua de l'accent es produïa a més quan el verb *haver* o *tenir* prenia un pronom indefinit com *re*, en el qual cas *que* funcionava com a complement objecte d'aquest: «--- que menàs als homes de Leyda que a ells no *avia re que manar*» (a. 1280, CaCandi, *Miscel.* II, 38). Els substantius com *queviures* degueren ser ja